

f.f.n. Shabanov Jumali
ToshDSHI “Turkiy tillar” kafedrası dotsenti
Shabanova Sadaf Djumaliyevna
ToshDSHI magistranti

SOMATIZMLAR ISHTIROK ETGAN IBORALARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA O‘RGANISH MASALALARI

Kalit soʻzlar: *somatizm, ibora, frazeologiya, frazeologik birlik, frazeologizm.*

Key words: *somatism, expression, phraseology, phraseological units.*

Ключевые слова: *соматизм, выражение, фразеология, фразеологическая единица, фразеологизм.*

Annotasiya: *Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikning frazeologiya sohasi, uning shakllanish tarixi, somatizmlar ishtirok etgan iboralarning zamonaviy tilshunoslikda oʻrganishga oid oʻziga hos jihatlari oʻrganilgan.*

Annotation: *This article deals with the phraseology, history and the formation of phraseology, the use of somatisms in phraseology in modern linguistics.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается фразеологический аспект современного языкознания, история и формирование фразеологии. Так же изучается использование соматизмов в фразеологии в современной лингвистике.*

Har bir xalq tilidagi maqol va iboralar asrlar davomida juda katta hayotiy tajribalar asosida sayqallanib, turli vositalar bilan kelajak nasllarga meros qilib qoldiriladi. Shu sababdan ham ular bebaho meros hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, xalqning benihoya boy tarixiy-madaniy, etnik-maʼnaviy tajribalari, ichki kechinmalari, his-tuygʻulari, yaʼni uning oʻzigagina xos olamning lisoniy manzarasi til vositasida shakllangani kabi mazkur tajribalarning barchasi aynan xalqning tilida oʻz ifodasini topadi. Yuqoridagilarni inobatga olib ushbu maqolada somatizmlar ishtirok etgan iboralarning zamonaviy tilshunoslikda oʻrganib chiqilganligini koʻrib chiqamiz.

Mavzuning dolzarbligi. Iboralar har bir tilning muhim va oʻziga xos birliklaridan biri ekan, ular vositasi orqali oʻsha xalq madaniyati, oʻziga xos xususiyatlari bilan yaqindan tanishish mumkin. Maqola doirasida “qoʻl” va “oyoq” somatizmlari ishtirok etgan iboralarning zamonaviy tilshunoslikda oʻrganish masalalari va mazkur iborlarda inson obrazining namoyon boʻlishiga oid ilmiy ishlar koʻrib chiqilgan.

Tadqiqot ishining maqsadi. Somatizmlar ishtirok etgan iboralarning zamonaviy tilshunoslikda oʻrganilganlik darajasini tahlil qilish.

Frazeologiya nazariyasiga dastlab fransuz tilshunosi Sh.Balli asos soldi. Ferdinand de Sossyur oʻz davrida frazeologizmlarni tildagi tayyor birliklar sifatida qayd etgan edi.¹ Amerikalik tilshunos olim Uolles L.Cheyf frazeologik birliklar haqida, til taraqqiyotining maʼlum bosqichida yuzaga kelgan oʻzgarishlar yangi

¹ Соссюр де Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С.157

maʼnolarni yaratadi, ularni ifodalashda alohida qoliplar shart boʻlmay, balki biror eski, yaʼni tilda avvaldan mavjud boʻlgan materiallardan foydalaniladi, degan edi.²

Frazeologiya sohasida rus tilshunosligi katta tajriba toʻpladi. Ilk bor A.Shaxmatov, A.Peshkovskiyilar tarafidan oʻrganilgan frazeologizmlar keyinchalik V.Vinogradov, B.Larin, N.Shanskiy, A.Smirnitskiy, A.Kunin, V.Jukovlar tomonidan rivojlantirildi. Mazkur olimlar frazeologizmlarni Grammatik, semantik, funksional-uslubiy jihatlardan oʻrganishdi.

Turkiyshunoslikda ham frazeologizmlar grammatik-qurilish, leksik-semantik tarafdin oʻrganilib, qator yutuqlarga erishildi. Jumladan, S.K.Kenesbayev, F.R.Axmetjanova, R.E.Jaykasova, R.M.Tayeva (qozoq tilida), G.A.Bayramov (ozarbayjon tilida), Ch.G.Sayfullin (uygʻur tilida), S.Navroʻzboyeva (qoraqalpoq tilida) va S.I.Muratovning “Turkiy tillarda turgʻun soʻz birikmalari” ishida frazeologizmlar tadqiq qilindi.

Xususan, oʻzbek tilining FBlari (frazeologik birliklari) ham har taraflama tadqiq etildi. Sh.Raxmatullayev, Y.D.Pinxasov, A.Shomaqsudov, M.Xusainovlarning nomzodlik dissertatsiyalarini oʻzbek frazeologiyasiga doir dastlabki ishlar qatoriga kiritish mumkin. Agar Sh.Raxmatullayevning nomzodlik dissertatsiyasida oʻzbek tiliadagi feʼl iboralarning Grammatik xususiyatlarini oʻrganish ishi boshlab berilgan boʻlsa, olim 1966 yilda himoya qilingan doktorlik dissertatsiyasi va shu asosda eʼlon qilingan “Oʻzbek frazeologiyasining baʼzi masalalari” nomli monografiyasi bilan tilimizdagi FBlarni lugʻaviy birlik sifatida oʻrganishni asosladi. Bu ishda FBlardagi polisemiya, sinonimiya, variatsiya, antonimiya, omonimiya hodisalari boy faktik material tahlili asosida chuqur tadqiq etilib, iboralarning lugʻaviy birlik sifatidagi boshqa belgi-xususiyatlarini tekshirishga yoʻl ochilgan.³

Mazkur ishlarda frazeologiya doirasi keng va tor tushunilgan. Frazeologiyani keng tushunuvchi olimlar uning tarkibiga maqollar, matallar, aforizmlarni kiritsalar, uni tor maʼnoda tushunuvchi olimlar faqat iboralarning oʻzi bilan cheklanadilar.

Frazeologiya oʻzi bu nima? Frazeologiya yunon tilidan olingan boʻlib, “phrasis” – ifoda, ibora va “logiya” – oʻrganaman, yaʼni iboralarni oʻrganaman degan maʼnoni bildiradi. Ibora ikki va undan ortiq soʻzlardan tarkib topgan lugʻaviy birlik boʻlib, xuddi soʻz kabi lugʻaviy maʼnoni anglatadi. Xuddi soʻz kabi yaxlit bir maʼnoni anglatadigan bunday til birligi *frazeologik birlik* yoki *frazeologizm* deyiladi. Ibora tuzilishiga koʻra soʻz birikmasiga oʻxshab ketsa ham nutq birligi sanalgan bunday birliklardan tamoman farq qiladi. U soʻz birikmasi kabi har gal nutqning oʻzidagina yuzaga kelmaydi. Til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud boʻladi. Shunga koʻra iboralarni tilshunoslikda turgʻun soʻz birikmasi deb ham yuritiladi. Soʻz birikmasining tarkibidagi soʻzlar oʻz leksik maʼno mustaqilligini saqlagan boʻladi. Iboraning tarkibidagi soʻzlar esa oʻz leksik maʼnosi bilan qatnashmaydi, maʼnosini yoʻqotgan boʻladi. Iboralar ham soʻzlar kabi ifoda va maʼno butunligiga ega. Soʻzning ifodaviy tomonini tovushlar tashkil etsa, iboraning ifoda tomonini esa soʻzlar tashkil etadi.

² Чейф У.Л. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975. С.– 25

³ Йулдошев Б. Ҳозирги узбек адабий тилида фразеологик birlikларнинг функционал-усlubий хусусиятлари: филол. фанлари д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1993. – Б.8

Oʻzbek yozuvchilari, shoirlari asarlarining tili va uslubiga oid koʻpgina ishlarda, nomzodlik dissertatsiyalarida FBlarning uslubiy xususiyatlarini oʻrganishga alohida eʼtibor berildi.

Keyingi yillarda “Oʻzbek tili frazeologik birliklarining struktur-funksional xususiyatlari” A. Rafiyev, “Oʻzbek va rus tillarida ravish frazeologik birliklar” qiyosiy jihatdan I. Rasulov, “Hozirgi oʻzbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari” B. Yoʻldoshev tomonidan oʻrganildi.

Shunday qilib, Turkiyaning oʻzida ham frazeologik birliklar semantik, funksional-uslubiy tarafdin oʻrganildi. Bu jihatdan “Tilshunoslikda ibora tushunchasi va uning turk tilida oʻrganilishi Laylo Subashi, “Qoraxoniylar va eski Onadoʻli matnlarida iboralar, maqollar va matallar” Ustuner Ahat, “Turk va ingliz tillarida ayol obrazi bilan bogʻliq frazemalar” Ogʻuz Gulhar, “Ozarbayjon tilining maqol va iboralari” Oʻzturk Goʻksel kabi olimlarning ilmiy ishlari diqqatga sazovordir. Shu bilan birga Umar Asim Aksoy, Ali Dereli, Hayri Kojaoluk, Yusuf Ziyo Bahodinli, Aydin Dagʻpinar singari olimlar tarafidan qator frazeologik lugʻatlar yaratildi.

Koʻrinadiki, oʻzbek tilida ham, turk tilida ham frazeologik birliklar qator ilmiy tadqiqotlarda oʻrganilgan. Shu bilan birga har ikki tilda oʻrganilishi lozim boʻlgan sohalardan biri qiyosiy frazeologiyadir.

Turkiy tillar tizimidagi umumiy qonuniyatlarni xususiy jihatlar asosida aniqlash, umumiy aloqadorlikni keltirib chiqaruvchi qoidalar va imkoniyatlarni belgilash, shakl-mazmun ifodasidagi binar oppozitsiya mezonlarini yoritish faqatgina qiyosiy-tipologik tadqiqotlar natijasidagina amalga oshirilishi mumkin. Bunday izlanishlar, avvalo, til sistemasidagi ayrim qismlar, hodisalar doirasida olib borilib, soʻnggi bosqichda uzviy aloqadorlikdagi hodisalarning umumlashma tavsifi yaratilishi taqozo etiladi.

Jahondagi koʻpchilik tillar frazeologiyasining asosiy qismini somatik frazeologizmlar tashkil etadi. Somatik frazeologizmlar tarkibida somatizmlar, yaʼni tana aʼzolari nomlarini bildiruvchi soʻzlar qatnashgan birliklardir. Aynan somatik frazeologiyada har bir xalqning koʻp asrlik tajribasi, turmush tarzi, madaniyati, maʼnaviyati, urf-odatlar va anʼanalari oʻz aksini topgan boʻladi.

Jahon tilshunosligida somatik frazeologizmlar doirasida qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Somatik frazeologizmlarning ilk tadqiqotchilaridan biri F.Bakk sanaladi. U butun somatik frazeologizmlarni uch guruhga: faqat odamlarni tasvirlaydigan, odamlar va hayvonlarni tasvirlaydigan, faqat hayvonlarni tasvirlaydigan iboralarga ajratdi. Keyingi yillarda somatik frazeologizmlar qiyosiy planda turli tizimdagi tillar doirasida oʻrganildi. Bu oʻrinda Y.Dolgoplov (rus, ingliz va nemis tillarida somatik frazeologizmlar), M.Abilgaliyeva (qozoq va nemis tillarida somatik frazeologizmlar), D.Saypullayeva (turkman va ingliz tillarida somatik frazeologizmlar) kabi olimlarning tadqiqotlarida muhim yutuqlar qoʻlga kiritildi.

Turkiy tillar somatik frazeologizmlarining semantikasi D.Bazarova tomonidan tadqiq etildi. Olima somatik frazeologizmlarning nafaqat leksik, balki Grammatik kategoriyalarini shakllantirishdagi ahamiyatini ham koʻrsatib berdi.

Zamonaviy tilshunoslikda iboraviy birliklarni oʻrganish bilan bogʻliq koʻplab ilmiy ishlar yaratilgan. Mazkur ishlarda maʼlum bir til (yoki bir necha tillar) doirasida

iboralarining leksik-semantik jihatlari bilan bir qatorda funksional xususiyatlari ham atroflicha tadqiq qilingan. Shu bilan birga, somatizmlar qatnashgan iboralar tahliliga bag‘ishlangan ishlar hajmi ham salmoqlidir.

Quyida somatizmlar ishtirok etgan iboralarining zamonaviy tilshunoslikda o‘rganish masalalariga to‘xtalib, jahon, turk va o‘zbek tilshunosligida mazkur mavzuga oid ilmiy ishlar bilan tanishamiz.

Jahon tilshunosligida somatizmlar qatnashgan iboralar tahliliga bag‘ishlangan bir qator ishlar mavjud bo‘lib, bir qancha olimlar ishlarida ularning leksik-semantik xususiyatlariga e’tibor qaratadilar.

Xususan, Mehdi Nassirining ko‘plab ilmiy ishlari “qo‘l” va “oyoq” somatizmlari ishtirok etgan frazeologizmlarlar tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib [Нассири, 2015], “qo‘l” leksemasi qo‘llangan somatik iboralarining “qobiliyat”, “mahorat” ma’nolari ko‘rib chiqiladi. Shu bilan bu iboralar o‘zida tashigan sifat-tavsifiy ma’nosi tadqiq qilinib, ular gradual leksikaning bir qismi sifatida ko‘rib chiqilgan. “Qo‘l” somatizmi qatnashgan rus iboralarini tahlil qilar ekan, muallif mazkur iboralarining, asosan, “mehnat” mavzusiga tegishli ekanligini ta’kidlaydi [Нассири, 2014: 318]. “Oyoq” somatizmi qatnashgan rus iboralarida asosan “asos” va “tirgak” ma’nolari ko‘rib chiqiladi [Нассири, 2014: 69].

Jahon somatizmlar qatnashgan iboralarni o‘rganishda qiyosiy tahlil usuli rivoj topgan bo‘lib, bu yo‘nalishdagi ishlar soni salmoqlidir.

Lenka Chiklova bitiruv malakaviy ishida rus va chex tilidagi “qo‘l” somatizmi ishtirok etgan iboralarni qiyosiy tahlil qiladi. Bunda, asosan, rus tilidagi iboralarining chex tilida ekvivalenti bor yo‘qligi va qanday tarjima qilish masalalari qo‘yiladi. Shu jihatdan muallif “qo‘l” somatizmi qatnashgan iboralarni 4 guruhga ajratadi: 1) ikki tilda ham mavjud ma’no jihatdan sinonim qo‘l somatizmi qatnashgan iboralar; 2) faqat bir tilda qo‘l somatizmi qatnashgan ibora ikkinchi tilda boshqa somatizm ishtirok etgan ibora bilan ma’nodosh; 3) bir tilda qo‘l somatizmi qatnashgan ibora ikkinchi tilda boshqa usulda ifodalanishi; 4) bir tilda qo‘l somatizmi qatnashgan iboraning ikkinchi tilda ekvivalenti yo‘qligi [Чыклова, 2012: 21].

Rus va fransuz tillaridagi somatizmlar ishtirok etgan iboralarni qiyosiy tahlil qilgan I.B.Gorodeskaya “bosh”, “ko‘z”, “yurak”, “qo‘l”, “oyoq” somatizmlari ishtirok etgan iboralarni o‘rganish davomida “qo‘l” somatizmi qatnashgan iboralar har ikki tilda eng keng tarqalgan iboralar ekanini qayd etadi [Городецкая, 2007].

Chete Timea o‘z dissertatsiyasida rus va venger tillaridagi somatik frazeologizmlarni tahlil qilar ekan, ularning har ikki xalq tilida tutgan o‘rnini ko‘rib chiqadi [Чэтэ Тимеа, 1999].

Boshqa bir olim A.G.Abramova o‘z ilmiy ishida rus va chuvash tillarida somatizmlar qatnashgan frazeologik birliklarni tahlil qiladi. U o‘z ishida “yurak” leksemasi qatnashgan somatizmlarga alohida to‘xtalib, ularda ikki xalq dunyoqarashi aksini tadqiq qiladi [Абрамова, 2005].

T.S.Spirinaning maqolasida ingliz, rus va nemis tillarida “hokimiyat” ma’nosini bildiruvchi somatik frazeologizmlar tahlil qilingan va har uch til doirasida ham “qo‘l” leksemasi ishtirok etgan iboralarda mazkur ma’no mujassamligi qayd etilgan [Спирина, 2013].

“Kognitiv aspektda frazeologik obraz (rus va koreys tilida somatik iboralar misolida)” mavzusidagi maqolada rus va koreys tilidagi iboralar qiyosiy onomasiologik tahlil qilingan. Choy Yun Xi ibora tarkibidagi soʻzlarning oʻz maʼnosini qisman va butunlay yoʻqotish holatlarini ikki tildagi somatik iboralarni taqqoslab tadqiq qilgan. Shu bilan birga, somatik frazeologizmlarda insonning fizik holati bilan birga psixologik holatini aks etgani tahlil qilingan [Чой Юн Хи, 2015].

Italyan olimi M.B.Papi ingliz va italyan tillarida madaniy jihatdan “qoʻl” leksemasining frazeologik va koʻchma maʼnoda qoʻllanishini tahlil qilar ekan lingvokulturologik aspektning frazeologik birliklarda oʻz aksini qay yoʻsinda topishi ingliz va italyan tillari misolida koʻrib chiqadi va ularning bir qancha oʻxshashlik va oʻziga xosliklarga ega ekanligini qayd etadi [Papi, 2013].

M.B.Papi va Choy Yun Xi ishlarida guvoh boʻlganimizdek, somatizmlar qatnashgan iboralar nafaqat leksik-semantik yoʻnalishda balki funksional yoʻnalish doirasida ham tahlil qilingan. Bu yoʻnalishda ishlagan olimlardan biri D.S.Sknaryovning dissertatsiyasida maʼno va qoʻllanish jihatdan rus tilidagi somatizmlar ishtirok etgan frazeologizmlar tahlil qilinadi. Muallif ishning birinchi qismida semantik tuzilish jihatdan somatizmlar qatnashgan iboralarni tahlil qilar ekan, “bosh”, “bosh qismlari”, “yurak”, “tananing yuqori va pastki qismlari” ishtirok etgan iboralarni koʻrib chiqadi. Shu bilan birga iboraviy birliklardagi monosemiya, polisemiya, omonimiya, sinonimiya va antonomiya holatlari tadqiq qilinadi. Dissertatsiyaning uchinchi qismida mazkur iboralarning rasmiy matnlarda va ogʻzaki uslubda (qishloq shevasida) qoʻllanilishi tahlil ostiga olingan [Скнарёв, 2006].

Mazkur olim oʻzining boshqa bir maqolasida somatizm ishtirok etgan iboralar reklama matnlarida qoʻllanishi va qanday maʼnolar kashf etishini tahlil qiladi va ularning reklama roliklarining asosiy qismida ishlatilishi, shu bilan birga koʻplab mashhur kompaniyalar oʻz shiorlarida aynan somatizmlar ishtirok etgan iboralarni qoʻllashi va buning sabab hamda natijalarini tadqiq qiladi [Скнарёв, 2014].

S.Abdramanova dissertatsiya ishida ingliz tilini oʻrganayotgan turklar tarafidan, somatizmlar ishtirok etgan iboralarni ingliz tilida qoʻllashdagi oʻziga xosliklar va oʻzlashtirish usullarini tadqiq qilgan [Abdramanova, 2012].

E.N.Tanasi maqolasida “qoʻl” va “oyoq” ishtirok etgan iboralarning Britaniya va AQSH kompaniyalari reklamalarida qoʻllanishidagi madaniy jihatdan oʻziga xosliklarni tahlil ostiga oladi va bir til doirasida (ingliz tili) bir til birligining ikki hududda qoʻllanishidagi xususiyatlarni tadqiq qilar ekan, reklama matnlari “qoʻl” va “oyoq” somatizmlari qatnashgan iboralarda yangi oʻziga xosliklarni kashf qiladi [Tanasi, 2014].

L.Manerkoning oʻz maqolasida “idrok” va “tana” orasidagi aloqaning ingliz iboralarida oʻz aksini topish masalasi koʻrib chiqilgan. Ekstralingvistik taʼsir natijasida paydo boʻladigan iboralarda somatizmlar ishtirokining oʻziga xosliklari va buning sabablari ishning asosiy qismini tashkil etadi [Manerko, 2014].

Xitoy olimi Chjen Guansze oʻz dissertatsiyasida rus tilida somatik iboralarni xitoy madaniyati vakili koʻzi bilan tahlil qilish masalasiga bagʻishlagan “qoʻl” va “oyoq” leksemalari ishtirok etgan iboralarga alohida toʻxtaladi [Чжэн Гуанцзе, 2013].

Demak, jahon tilshunosligida turli xil tillar doirasida mazkur muammo oʻrtaga tashlangan va turli yoʻnalishlar orqali maʼlum bir natijalarga erishilgan. Endi esa Turk tilshunosligida mazkur masalaning oʻrganilganlik darajasi bilan tanishamiz.

Qayd etish joizki, turkiy tillar, xususan turk tilshunosligida somatizmlar ishtirok etgan iboralar tahlil qilingan ilmiy ishlarning salmoqli qismi mazkur iboralarning maʼno doiralari tadqiqiga bagʻishlangan.

N.Kacharova “koʻz” soʻzi qatnashgan turk maqollarini tahlil qilar ekan, ularning tuzilishiga eʼtibor qaratadi. “Koʻz” soʻzining egalik qoʻshimchasisiz va bu qoʻshimchani olgan holatlari kelishiklarda tuslanib frazeologik birlik tarkibida kelishi mazkur ishning asosiy qismini tashkil qiladi [Kaçarova, 2014].

Turk tillarining somatik frazeologiyasini oʻrgangan olimlar ibora yasashda “bosh” soʻzini eng faol soma, deb koʻrsatishadi. Masalan, T.Aktash oʻzining dissertatsiya ishida iboralar va ularning maydonlari haqida maʼlumot berar ekan S.Nekiy Isenbetning “Tatar Tēlēñ Frezēologik Sūzlēgē” nomli asarida “bosh” va “bosh”ga tegishli 18 ta organ nomlari bilan ifodalangan 2468 ta iboralarni aniqlagan. Bu iboralar lotin alifbosi asosida jadvalga solingan.

Birinchi ustunda tatar tilidagi iboralar lotin harflari bilan transkripsiya qilingan
Ikkinchi ustunda bu iboralar turkiya turkchasida izohli holda keltirilgan.

Uchinchi boʻlimda esa tatar tilidan turk tiliga tarjima qilingan iboralar joy olgan. [Aktaş, 2013].

Shu bilan birga boshqa turkiy tillarda ham mazkur mavzu doirasida yozilgan ilmiy ishlar mavjud boʻlib, ularning bir qismi ikki turkiy tildagi mazkur til birliklarining qiyosiy tahliliga bagʻishlanadi.

Xususan, A. Tursunova dissertatsiyasida asosiy masalani tahlil qilishdan oldin qirgʻiz va turk tillaridagi etnik til birliklariga, soʻz tuzilish xususiyatlariga va iboralarning asosiy klassifikatsiyasiga toʻxtaladi. Ikki tildagi iboralarni solishtirishdan oldin ikki tilda qanday oʻxshashliklar borligi, soʻz tizimining bir xil yoki farqli ekanligiga toʻxtalinadi. Qipchoq guruhiga oid boʻlgan qirgʻiz va ogʻuz guruhiga oid boʻlgan turk tilining tarixiy bogʻliqliklari, tillar orasidagi oʻxshash farqliliklar, tillarning rivojlanish tarihi va bu davrda ularning qardosh tillardan hamda boshqa tillarning taʼsiriga uchrashi darajalari oʻrganilgan. Ishning davomida bu ikki tildagi “koʻz” somatizmli iboralar solishtirilgan. [Tursunova, 2007].

Oʻzbek tilshunosligida iboralar tahliliga bagʻishlangan ishlar bir qancha boʻlsa-da, somatizmlar qatnashgan iboralar tahlili keng tadqiq etilmagan va bu mavzu doirasidagi ishlarda qiyosiy tahlil asosiy oʻrinni egallaydi.

Xususan, M.M. Rustamova oʻz maqolasida italyan va oʻzbek tillaridagi frazeologik birliklarda somatizmlarning tarkibiy qism sifatida leksik bogʻlanishini koʻrib chiqib, somatizmlar ishtirok etgan italyan frazeologik birliklarni tahlil etadi va ularni oʻzbek tilidagi muqobillari bilan solishtiradi. Tahlil davomida oʻxshashliklar qayd etilib, oʻziga xos jihatlarga alohida toʻxtalinadi [Rustamova, 2016].

Sh.R. Usmonova f.f. nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim qilingan dissertatsiya ishida oʻzbek va turk tillarida somatik frazeologizmlarni koʻrib chiqqan. Mazkur ishda oʻzbek va turk tillaridagi somatik frazeologizmlar leksik-semantik va

grammatik qurilish jihatidan qiyosiy tadqiq etilgan. Bunda quyidagi masalalarni hal etish koʻzda tutilgan:

-oʻzbek va turk tillaridagi somatik frazeologizmlarning miqdori, ularning tarkibida faol qatnashgan somalarni aniqlash;

-oʻzbek va turk tillarining somatik frazeologizmlarni struktur-sintaktik jihatdan tasniflash;

-somatic frazeologizmlarni tayanch hadlariga hamda predikat xarakteriga koʻra tasniflash;

-har ikki tildagi birikmaga teng frazemalarni muqobil va nomuqobil iboralarga guruhlantirib, ular orasidagi mazmuniy va shakliy oʻxshashlik hamda farqliliklarni aniqlash va umumlashtirish;

- har ikki tildagi gapga teng frazemalarni ham muqobil, ham nomuqobil iboralarga guruhlantirish va tuzilishiga koʻra sodda gap frazemalar hamda qoʻshma gap frazemalarga ajratish asosida oʻziga xos semantik-sintaktik xususiyatlarni yoritish. [Usmonova, 1998].

Oʻzbek tilida somatik frazeologizmlar A.Isayevning “Oʻzbek tilining somatik frazeologizmlari” nomli nomzodlik ishida tadqiq qilinadi. Mazkur ilmiy ishda hozirgi oʻzbek adabiy tilidagi somatik frazeologizmlarning miqdori, ularning kommunikativ funksiyalari, variantlili, sinonimiyasi, omonimiyasi va antonimiyasi oʻrganilgan. Bosh va koʻz soʻzi bilan yasalgan frazemalar ustida batafsil toʻxtalib, ularning tatarcha, turkmancha va ozarbayjoncha variantlari bilan qiyosiy tahlili berilgan. Olim somatik frazeologizmlar doirasini cheklab, unga hayvon tana azolarining nomlarini kiritishga qarshi chiqadi. Shu bilan birga, jon, koʻngil singari soʻzlarni somatik leksikaga kiritishga asos yoʻq, deydi. [Isayev, 1976].

Xulosa oʻrnida taʼkidlash joizki, Somatik frazeologizmlar vositasida har bir xalqning urf-odatlar, anʼanalari va kundalik turmushidagi mushtarak tomonlar ochib beriladi.

Shu jumladan, frazeologiyaning muhim qismini somatik frazeologizmlar tashkil qiladi. Ularning genealogik jihatdan birligi somatik Fblar miqdori, nutqdagi maʼnoviy-vazifaviy xususiyatlari, va tarkibidagi somalarning umumiylikida namoyon boʻladi. Somatik frazeologizmlarni ifodalashda bosh, koʻz, qoʻl va oyoq somalari faol qatnashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdramanova S. Processing of English idioms with body part components by native speakers of Turkish learning English with intermediate level of proficiency. Thesis for the Doctor of Philosophy Degree. Istanbul, 2012. 142 pages.
2. Aktaş T. Tatar Türkçesindeki “Baş” Ve “Baş”ta Bulunan Organ Adlari Ile Kurulmuş Deyimler Ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Şekilleriyle Karşılaştırılması. Doktora tez projesi. Konya, 2013. 189 sayfa.
3. Kaçarova N. Türkçede Göz ile Başlayan Deyimler // Türk Dili. Sayı: 650. 2014. 129-133 sayfalar.
4. Manerko L. From human body parts to the embodiment of spatial conceptualization in English idioms. // The 4th UK Cognitive Linguistics Conference. 2014. P. 195-213.
5. Papi M.B. Idiomatic and figurative uses of “hand” in English and “muno” in Italian: embodiment and cultural filters. // Main Session Talks. Pisa, 2013.
6. Rustamova M.M. Somatizmlarning tarkibiy qism sifatida italyan tili frazeologik birliklarida uchrashi // Филологические науки. Учений 21 века. № 4-2 (17). 2016. 53-55-betlar.
7. Tanasi E.N. Arm and leg idioms in the BNC and Coca Corpora: views on the cultural differences between British and American society. // International journal of Cognitive Research in Science, Engineering, and Education. Vol.2, №1, 2014. P. 77-85.
8. Tursunova A. Kirgizca Ve Türkçede “Göz” Ile Ilgili Deyimler Ve Çağırışım Alanlarinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2007. 112 sayfa.
9. Абрамова А.Г. Фразеологические единицы с компонентами-соматизмами в разноструктурных языках :На материале русского и чувашского языков. Автореферат дисс. ... кан. фил. наук. Чебоксары, 2005. 20 с.
10. Городецкая И.Б. Фразеологизмы-соматизмы в русском и французском языках. Автореферат дисс. ... кан. фил. наук. Пятигорск, 2007. 23 с.
11. Исаев А. Соматические фразеологизмы узбекского языка: Дисс...канд.филол.наук.-Т., 1976. -146 с.
12. Нассири М. Семантика и функционирование русских фразеологизмов с компонентами-соматизмами *рука* и *нога*. Автореферат дисс. ... кан. фил. наук. М., 2015. 23 с.
13. Нассири М. Семантика фразеологических единиц с соматическим парным компонентом *нога-рука*. // Вестник РУДН, №2. 2014. С. 67-71.
14. Нассири М. Соматические фразеологизмы с компонентом *рука* и их качественно – характеризующее значение // Лингвистические науки. Преподаватель XXI века, №3. 2014. С. 314-322.
15. Скарёв Д.С. Фразеологизмы русского языка с компонентами-соматизмами: проблемы семантики и прагматики. Дисс. ... кан. фил. наук. Челябинск, 2006. 240 с.

16. Скнарёв Д.С. Фразеологизмы с компонентами – соматизмами как средство создание образа в рекламном дискурсе. // Фундаментальные исследования №5, 2014. С. 218-222.

17. Спирина Т.С. Фразеологические единицы английского, русского и немецкого языков, характеризующие власть, с компонентами-соматизмами. // Лингвистика и перевод. Lingua mobilis № 3 (41), 2013. С. 133-139.

18. Усманова Ш.Р. Ўзбек ва турк тилларида соматик фразеологизмлар: ф. н. дисс. – Тошкент, 1998. 136 б.

19. Чжэн Гуанцзе. Фразеология тела в русском языке глазами носителя китайской лингвокультуры. Автореферат дисс. ... кан. фил. наук. М., 2013. 23 с.

20. Чой Юн Хи. Фразеологический образ в когнитивном аспекте (на примере соматических фразеологизмов русского и корейского языка) // Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 2 (44) 2015. С. 83-99.

21. Чыклова Л. Фразеологические единицы с соматическим компонентом «рука» в русском и чешском языках. Выпускная квалификационная работа. Брно, 2012. 132 с.

22. Чэтэ Тимеа. Соматические фразеологизмы в русском и венгерском языках. Автореферат дисс. ... кан. фил. наук. М., 1999. 24 с.

Internet saytlari

1. www.knigka.ru
2. www.turkish.language.com
3. www.google.com
4. www.yahoo.com
5. www.wikipedia.com